

Світлана Орлик

кандидат економічних наук, доцент,
докторантка Київського національного університету
імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
svitlana.orlik@gmail.com

Dr. Svitlana Orlyk

PhD, associate professor,
Doctoral student of Kiev National Taras Shevchenko University
(Kyiv, Ukraine)

Андрій Бойко-Гагарін

кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
сектору нумізматики, фалеристики, медальєрики та боністики
Національного музею історії України
(Київ, Україна)
boiko.gagarin@gmail.com

Dr. Andrii Boiko-Gagarin

PhD, leading researcher
sector of numismatics, faleristics, medals and bonistics
National museum of history of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
boiko.gagarin@gmail.com

ФАЛЬШИВОМОНЕТНИЦТВО В УКРАЇНІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

THE MONEY COUNTERFEITING IN UKRAINE DURING WWI

Анотація

Стаття присвячена проблемам фальшивомонетництва в Україні в роки Першої світової війни. До наукового обігу вводяться раніше неопубліковані джерела, що дозволяють відкрити нову сторінку в історії грошового обігу. Як відомо, зразками для підробки частіше стають найбільш популярні серед населення гроші. Такими грошима в роки Першої світової війни стають золоті та срібні монети, кредитні білети, випущені під час війни за довоєнним зразком (відрізняючись підписом касира на банкноті), розмінні марки та казначейські знаки, різноманітні грошові сурогати. Всі зазначені види грошей були відтворені фальшивомонетниками в зазначеному періоді.

Аналізуючи архівні джерела, нам вдалося встановити факти вчинення спроб економічної диверсії з боку Австро-Угорщини та Німеччини стосовно Російської імперії шляхом виготовлення якісних підробок російських кредитних білетів та їхній збут на окупованих російськими військами територіях Західної України. Прослідкувавши повідомлення на сторінках газет зазначеного періоду, нам вдалося вивчити та описати діяльність підпільних угруповань фальшивомонетників, що виготовляли розмінні марки в Києві та Одесі. Показано, що для фальсифікаторів інтерес складала не лише грошові знаки, а й інші ліквідні активи: цінні папери, гербові марки на сплату податку, відрізні купони отримання прибутку по облігаціях, а також підроблені паспорти, мобілізаційні свідоцтва, документи для виїзду за кордон та ін.

Внаслідок розвалу Російської імперії та серйозних політичних перетворень кардинально змінюється структура грошового обігу в Україні, а відповідно – й фальшивомонетництво набирає зовсім іншого характеру, що є темою окремого глибокого дослідження.

Ключові слова: фальшивомонетництво, Перша світова війна, Російська імперія, Галичина, розмінні марки, підробка монет, «монетний голод».

Summary

In this article we tell about the aspect of the money counterfeiting in Ukraine during the WWI, introducing into the scientific circulation previously unpublished sources that allow us to open a new page in the history of monetary circulation. As we know, samples for counterfeiting have been chosen among the most popular money in the circulation. Such money during the First World War were gold and silver coins, credit notes issued during the war by the pre-war model (differing in the signature of the cashier on a bank note), the exchange of marks and treasury marks, various money surrogates. All these types of money were reproduced by counterfeiters in the specified period.

Analyzing the archival sources we were able to establish the facts of the attempted economic sabotage by Austria-Hungary and Germany in relation to the Russian Empire by manufacturing of the quality counterfeits of Russian credit notes and their sale in Galicia. Following the messages on the pages of newspapers of that period, we were able to study and describe the activity of non-legal groups of counterfeiters who manufactured the exchange stamps in Kiev and Odessa. During the whole of 1916, the Kiev newspaper "Vechernaya Gazeta" (Evening Newspaper) reported about the appearance in Kiev of counterfeit exchange marks with nominal value of 20 kopecks, and in Odesa – intermediate stamps with the nominal value of 15 kopecks, and events related to the turnover of these falsifications. Investigative authorities managed to expose a number of underground printing houses and neutralize the work of counterfeiters. After analyzing the information highlighted in the Kiev and Odessa newspapers about counterfeiters, we can conclude that the manufacture of counterfeits was carried out on professional industrial equipment, medium-sized exchange stamps were chosen as samples, sales were carried out in the vicinity of cities or in large markets.

The principle of choosing as a sample for counterfeiting the average nominal value was also noted in cases of counterfeiting of credit notes, as evidenced by archival documents and newspapers of that time. Among the counterfeits of credit notes of the Russian Empire are notes with denominations of 3 rubles. On December 6, 1915, Treasury bills with denominations in kopecks appeared in the circulation, which should also serve for small money circulation and small-scale trade. In this study, we were able to detect and analyze the private counterfeits of the most popular among the specified series of treasury bills – 50 kopecks of the issue of 1915.

With the growing costs of warfare, the demand for money supply increased rapidly, therefore, because of the time-saving and production resources, on the banknotes of nominal value of 1, 3, 5 and 10 rubles the same, considerably shorter than the previous notes the serial number and a letter series. The population immediately suspected these new banknotes highly likely to be false, on the basis of which the Government provided relevant explanations to the public, recognizing these issues as state-owned.

Police detected by fake coins or banknotes during searches played the role of material evidence, but were most often destroyed after the investigation. It can be assumed that such a fate awaited the counterfeits found in private individuals in order to prevent their repeated attempts to enter into circulation and attempts to kidnap and re-deception the population. That is why today most of the known counterfeits are the result of random finds, less often fake coins and credit notes are stored in collections of museums. Founded in our time fake coins during the WWI often bear traces of attempts to destroy them.

We assume that now-known forgery coin pieces from the now-known collections could be made illegally during the "coin hunger" and the financial crisis, while coins with dates up to 1914 could be selected as a model for counterfeiting. Therefore, the obvious counterfeits made during the WWI are false Russian coins bearing their mole dates from 1914-1917.

At the various times, the process of counterfeiting of money attracted criminals of different social strata and representatives of the most diverse professions. Often, this type of the crime was

detained by masters of working with metal (blacksmiths, founders, masters of repairing watches and mechanisms, gunsmiths, engravers, sculptors, etc.). By studying the documents of the investigated period, we were able to find evidence of the involvement of representatives of the investigating authorities in counterfeiters. Pre-revolutionary newspaper periodicals also contain valuable evidence of litigation on counterfeiters and sentences handed down by them.

Curiosity for falsifiers was not only monetary, but also other liquid assets: securities, post duty stamps, separate coupons for bonds, as well as forged passports, mobilization certificates, documents for traveling abroad, etc.

Due to the collapse of the Russian Empire and serious political transformations, the structure of monetary circulation in Ukraine is changing completely, and, accordingly, counterfeiting takes on a new different character, which is the subject of a separate in-depth study.

Virtually all money used by the population in circulation was used to counterfeit private individuals for illegal profit.

Key words: money counterfeiting, WWI, Russian empire, Galicia, exchange stamps, coin falsifying, «coin hunger».

Зі вступом Російської імперії до Першої світової війни настає новий етап грошового обігу в Україні. Пануюча до початку війни система золотого монометалізму із вільним обміном кредитних білетів на золото зазнала краху. 27 липня 1914 р. імператор Микола II видав наказ про заборону обміну кредитних білетів на золоту монету. Наслідком цього став «монетний голод», або зникнення розмінної монети з обігу. Ускладнила ситуацію і політика уряду з примусового вилучення золотих та срібних монет, проведення обшуків, конфіскації. Зростаючі видатки на ведення війни спричинили до падіння курсу рубля та відсутності забезпечення кредитних грошей. Грошовий обіг в часи Першої світової війни набув своїх особливостей та кардинально змінився, порівняно із довоєнним. Певні аспекти грошового обігу в Україні в роки Великої війни знайшли своє відображення у працях О. Огуя, С. Орлик, С. Пивоварова, І. Скоморовича, К. Філіпова, Р. Шуста та ін.

Ми розглядаємо фальшивомонетництво в Україні в роки Першої світової війни. Як відомо, зразками для підробки частіше стають найбільш популярні серед населення гроші. Такими грошима в роки Першої світової війни стають золоті та срібні монети, кредитні білети, випущені під час війни за довоєнним зразком (відрізняючись підписом касира на банкноті), розмінні марки та казначейські знаки, різноманітні грошові сурогати. Всі зазначені види грошей були відтворені фальшивомонетниками в зазначеному періоді.

Для подолання кризи з відсутності розмінних монет урядом Російської імперії знецінюється емісія нових грошей – розмінних марок, що виготовлялись на тому самому обладнанні, що і марки для оплати послуг поштового зв'язку, на зворотній стороні додаючи рамку із написом, що прирівнює розмінну марку до монети, створюючи таким чином нову банкноту і нові, небачені раніше, гроші. А втім, російська влада не обмежилась заміною лише срібної монети розмінними марками¹. У грошовому обігу почав відчуватися суттєвий дефіцит і мідної монети. Управляючий Державним банком Російської імперії І. Шипов своїм листом від 29 вересня 1915 р. за № 44/а повідомляв управляючим конторами та відділеннями Державного банку, що: *«Петроградский Монетный Двор, работая без перерыва круглые сутки, не исключая и праздников, не может начеканить количества*

¹ Орлик С.В. Розмінні марки та казначейські знаки у грошовому обігу в Україні в період Першої світової війни / Світлана Орлик // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць. – Число 26–27. – С. 141-148.

монети, соответствующего потребности в ней»¹. 7 лютого 1916 року сімферопольська газета «Крымский Вестник» також повідомляє, що столична імперська монетарня працює в екстреному понаднормовому режимі: «Работа монетного двора увеличилась. Там перешли на 24-часовую работу. Работа монетного двора происходит безостановочно и в праздники. Работают в три смены. Конечно, для такой интенсивной работы потребовался усиленный контингент рабочих, и количество их увеличилось до 30 процентов. Абсолютно ни в какой зависимости работа монетного двора не находится от бумажно-денежного обращения. Весь запас изготовленных монет поступает в распоряжение гос.банка»². Владою було також накладено сувору заборону і на вивезення дорожочіних металів у виробках, зливках та монетах по всьому кордону Російської імперії³.

Вже 29 вересня 1915 р. було опубліковано відповідне розпорядження Міністра фінансів: «О выпуске в обращение разменных марок»⁴, в якому згадувалось про випуск не лише розмінних марок номіналом 20, 15 та 10 копійок замість срібних монет (Рис. 1), а також і номіналів 3, 2 та 1 копійка замість мідних (Рис. 2). На виконання цього розпорядження від 18 листопада 1915 р. Державний Банк (відділ кредитних білетів) розіслав всім своїм конторам та відділенням лист № 55/а під грифом «таємно» – «О разменных марках 1, 2 и 3 коп. дост. На случай выпуска их в обращение наравне с медной монетой»⁵.

Рис. 1. Розмінні марки замість срібних російських монет. 10 копійок⁶, 15 копійок⁷ та 20 копійок⁸.

Рис. 2. Розмінні марки замість мідних російських монет. 1 копійка із наддруком «1»⁹, 2 копійки із наддруком «2»¹⁰, 3 копійки¹¹.

Розмінні марки виготовлялись з міцного картону типографським методом із подальшим нанесенням зубцювання за допомогою перфораційної машини. Майже повна відсутність засобів захисту від підробок створювала сприятливі умови для приватних осіб щодо виготовлення їх підробок.

¹ Державний архів Кіровоградської області (ДАКіроО). – Ф. 7 (Єлисаветградське відділення Державного банку). – Оп. 1. – Справа 46. – Лл. 47.

² Работа монетного двора. – Крымский Вестник. – № 35 (0684). – воскресенье, 7-го февраля. – Симферополь, 1916. – С. 3.

³ Воспрещение вывоза золота. – Киевская Мысль. – № 182. – пятница, 3-го июля. – Киев, 1915. – С. 4.

⁴ О выпуске в обращение разменных марок // Собрание узаконений и распоряжений правительства. – 1915.– Отд. 1. – № 268 (29 сентября). – СПб.: Сенатская типография, 1915. – Ст. 1990. – С. 2603- 2604.

⁵ ДАКіроО. – Ф. 7 (Єлисаветградське відділення Державного банку). – Оп. 1. – Справа 46. – Лл. 62.

⁶ Національний музей історії України (м. Київ) (далі – НМІУ). – Інв. № ПГЗ-96. – Російська імперія, 10 копійок 1915 року.

⁷ НМІУ. – Інв. № ПГЗ-99. – Російська імперія, 15 копійок 1915 року.

⁸ НМІУ. – Інв. № ПГЗ-101. – Російська імперія, 20 копійок 1915 року.

⁹ НМІУ. – Інв. № ПГЗ-86/2. – Російська імперія, 1 копійка 1916 року.

¹⁰ НМІУ. – Інв. № ПГЗ-89. – Російська імперія, 2 копійки 1916 року.

¹¹ НМІУ. – Інв. № ПГЗ-95. – Російська імперія, 3 копійки 1915 року.

Різноманітні підробки поштових марок відомі філателістам. Свідчення про існування фальшивих марок знаходимо у філателістичному словнику В. Граллерт та В. Грушке¹. Упорядники словника згадують про фальшиві марки для обігу та збитки пошти, антикварні підробки рідкісних різновидів марок з точки зору їх філателістичної та колекційної цінності, нанесення фальшивих штемпельних погашень чи імітування перфорації. Також авторами описані фальшиві поштові марки, виготовлені з ініціативи влади для підтримки розвідної діяльності. Варто зазначити, що у згаданому філателістичному словнику не вказується на фальсифікати марок у вигляді грошей, виготовлених за прототипом подібних банкнот у Російській імперії.

Численні свідчення про факти підробок розмінних марок для збуту в процесі грошового обігу знаходимо в газетній періодиці досліджуваного періоду. Виявивши свідчення про факти підробки грошей в досліджуваному періоді, ми встановили, що загалом ці свідчення виявлені в газетах Києва: «Вечерняя Газета», «Киевлянин» та Одеси: «Маленькие Одесские Новости». На прикладі повідомлень про фальсифікацію розмінних марок нам вдалося прослідкувати практично весь можливий ланцюг у справі фальшивомонетників: від задуму та початку діяльності до збуту готової продукції та спроб приховати докази.

Київська газета «Вечерняя Газета» протягом всього 1916 р. повідомляє про появу в м. Києві фальшивих розмінних марок номіналом 20 копійок та події, пов'язані із обігом у місті цих фальсифікатів.

23 січня 1916 р. на сторінках газети «Вечерняя Газета» з'являється повідомлення про те, що: *«Государственным банком установлено огромное количество поддельных денежных марок. В виду того, что подделка бумажных денег приняла слишком серьезный характер, экспедиция заготовления ценны бумаг вырабатывает соответствующие меры борьбы с фальсификацией марок и новых бонов. Последние уже также имеют подделывателей»*². У наступних випусках газети заголовок «Фальшивые марки» вже не викликає здивування. Збут марок проводиться на околицях міста, 3 лютого публікується повідомлення про виявлення фальшивих розмінних 20-копійчаних марок у Дарниці³ (Рис. 3).

А у травні поліцією були зафіксовані непоодинокі випадки виявлення фальшивих розмінних марок у київських міщан та у продавців торгових лавок: *«На Житнем базаре покупавшая хлеб девочка Е. Алексаночкина, 12 лет, уплатила четыре марки 20 копеечного достоинства, оказавшиеся фальшивыми. По объяснению девочки, марки эти ею получены в бакалейной лавке С. Полехова, почему чинами полиции в таковой был произведен обыск и одна такая же марка обнаружена у находившегося в момент обыска в лавке П. Нотовича. В квартире Пелеха обнаружены еще такие же марки и на 101 р. 30 к. серебра и в квартире Апоновского на 30 руб серебряной монеты. Дознание производится»*⁴.

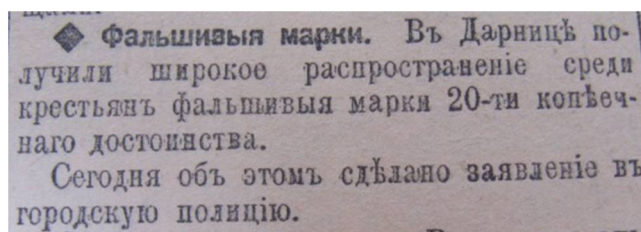

Рис. 3. Повідомлення в київській газеті «Вечерняя Газета» про виявлення фальшивих розмінних марок номіналом 20 копійок в районі

Таємну фальсифікацію розмінних марок у типографії Яковлева по вулиці Золоторітська, буд. 11. було виявлено поліцією Старокиївської дільниці.

¹ Граллерт В. Филателистический словарь / В. Граллерт., В. Грушке. – пер. с нем. Ю.М. Соколова и Е.П. Сашенкова. – Москва: «Связь», 1977. – С. 193–194.

² Борьба с фальшивыми марками деньгами. – Вечерняя Газета. – № 955. – 23 января. – Киев, 1916. – С. 2.

³ Фальшивые марки. – Вечерняя Газета. – № 966. – 3 февраля. – Киев, 1916. – С. 3.

⁴ Фальшивые марки. – Вечерняя Газета. – № 1073. – 22 мая. – Киев. – С. 2.

Свідчення отримано від неповнолітньої дівчинки, яку затримали під час збуту підробок. У результаті проведеного обшуку вночі 17 жовтня 1916 р. у типографії було виявлено типографський камінь прямокутної форми, за допомогою якого можна було друкувати по 100 штук марок за один раз¹. Наступний випадок спроби збуту підробок на Житньому ринку був зафіксований 27 листопада. Про це свідчить повідомлення у «Вечерней газете», «*Вчера днем, постовой городской плоского уч. Семенченко задержал на Житнем базаре проживающую в д. № 55 по Кирилловской ул. А. Матвеевскую за сбыт фальшивых 20 копеечных марок. При личном обыске у задержанной обнаружено 20-коп. марок явно фальшивых, 13 штук. На квартире Маевской был произведен обыск и обнаружено фальшивых марок на 9 руб. 20 коп. Маевская и муж ее арестованы*»². Чи це відголоски справи типографії Яковлева, чи вже результат діяльності іншого злочинного утворення, на сьогоднішній день встановити неможливо. Тому ми не можемо виключати той факт, що в місті в 1916 р. могла існувати не одна підпільна друкарня із виготовлення підробок різних марок, що може бути виявлене в подальшому дослідженні архівних джерел.

Інше злочинне угруповання, що займалося підробкою різних марок вже номіналом 15 копійок, було виявлено правоохоронцями в м. Одесі. З початку 1916 р. в місті почали з'являтися на базарах та торгових лавках подібні підробки, що спонукало органи поліції до проведення цілеспрямованого слідства даного питання. Так, зокрема, 23 лютого 1916 року газета «Маленькие Одесские Новости» публікує історію виявлення та затримання злочинців, надаючи при цьому низку цікавих деталей. Начальником слідчого відділення Г. В. Гіршфельдом було наказано встановити спостереження за підозрілими особами, що розплачувалися різними марками цього номіналу. Агенти поліції з розшуку вислідили особу, що збувала фальшиві різні марки постійно розплачуючись ними за поїздки у трамваї, їздячи в ньому протягом цілого дня. Слідча група на чолі із А. Е. Дон-Донцовим влаштувала обшук у будинку № 6 по вулиці Виноградній, де мешкав міщанин на прізвище Бейн із родичами, в квартирі яких і були виявлені підробки різних марок у нерозділених аркушах по 20 та 25 штук у кожному. Слідчі звернули увагу на те, що зловмисники дещо підтирали центральну частину зображення марок для надання їм вигляду таких, що вже тривалий час знаходяться в обігу для більшої складності їх швидкого виявлення. Подальше слідство встановило, що Бейн був лише агентом зі збуту фальшивих марок, головуючим у цьому процесі був власник м'ясної лавки на прізвище Бендер, котрий мешкав у будинку № 13 по Новій вулиці. При затриманні Бендер намагався викинути фальшиві марки з кишень та стверджував, що ними невідомий йому чоловік розраховувався за м'ясо. Так, більшість учасників було затримано в м. Одесі, а також в м. Херсоні, де за збут аналогічних фальшивих марок затримано А. Фейвелевича³.

Також в м. Одесі під час проведення догляду за прибудинковою територією будинку № 49 по вулиці Болгарській двірником Станіславом Безушко були виявлені викинуті фальшиві марки номіналом 15 та 20 копійок у значній кількості, які він передав поліції: «...обнаружил 5500 фальшивых марок 20-ти копеечного достоинства и 4020 марок 15-ти копеечных. Марки доставлены в полицию»⁴. Нескладно підрахувати, що загальна сума знайдених двірником фальшивих марок склала 1703 рублі, що було суттєвою грошовою сумою на той час.

¹ Фабрикация фальшивых марок. – Вечерняя Газета. – № 1220. – вторник, 18 октября. – Киев, 1916. – С. 3.

² Фальшивые марки. – Вечерняя Газета. – № 1261. – 28 ноября. – Киев, 1916. – С. 3.

³ Распространение фальшивых разменных марок. – Маленькие Одесские Новости. – № 904. – среда, 10 (23) февраля. – Одесса, 1916. – С. 5.

⁴ Фальшивые разменные марки. – Маленькие Одесские Новости. – № 912. – четверг, 18 февраля (2 марта). – Одесса, 1916. – С. 5.

У квітні 1916 р. в Одесі затримано ще одне підпільне угруповання фальшивомонетників, що налагодили виробництво підробок розмінних марок в поселенні Калараш Орґеївського повіту (нині місто районного значення в Молдові – Авт.). У незаконній типографії було затримано 14 осіб та декілька десятків тисяч підроблених розмінних марок, які збувалися по всьому району¹.

Проаналізувавши інформацію, що висвітлена в київських та одеських газетах про фальшивомонетників, ми можемо зробити такі висновки:

- в обох містах були виявлені підпільні фабрики з виготовлення підробок розмінних марок, що збувались на міських околицях;
- найчастіше фальсифікаторами обирались розмінні марки номіналом 20 та трохи рідше 15 копійок, адже марка середнього номіналу викликала менше підозр при збуті та забезпечувала більший прибуток, аніж марки меншого номіналу;
- факти збуту підробок розмінних марок зафіксовані на великих ринках за участі дітей;

А. Бойко-Гагарін опублікував свідчення щодо підробки монет та банкнот у Польщі та поляками в інших регіонах Російської імперії, що відображені на сторінках українських дореволюційних газет². Вказані свідчення мали місце як напередодні, так і протягом всього часу проведення війни, історії слідства над зловмисниками охоплювали і українські землі, а згадані фальшиві гроші потрапляли на територію України. *«Фальшивые кредитки. Киевский губернатор сообщает начальникам полиции Киевской губернии, что вследствие предписания главного начальника снабжения армии юго-западного фронта, главный начальник округа приказал оповестить население, что, по имеющимся сведениям, в Кракове попадает много русских бумажных денег – 10, 20 и 100 рублевого достоинства с датой 1909. Возможно, что они фальшивые и потому рекомендуется относиться с особой осторожностью к приему этих денег от частных лиц»*³. При цьому серед підробок кредитних білетів Російської імперії виділяються білети номіналом 3 руб. Вибір фальшивомонетниками для відтворення цього середнього номіналу вказує на спробу мінімізувати ризик швидкого викриття підробки (при цьому фальсифікат виконував свою головну функцію вже після першої ж угоди) враховуючи те, що номінал не на стільки великий, але і достатній для немалої вигоди у його фальсифікації. *«Подделка кредитных билетов. Петроград. «Лодзер Цайтунг» сообщает, что в Варшаве появились в обращении поддельные кредитные билеты 3-рублевого и рублевого достоинства. Весьма вероятно, что подобное производство фальшивых денег, если не поощряется, то наверное не карается германскими властями»*⁴.

Виходячи з того, що населення в Російській імперії неохоче сприймало розмінні марки, Рада міністрів затвердила Положення «Про випуск розмінних казначейських знаків та дещо зміненому відмінними ознаками кредитних білетів одно-рублевої вартості»⁵, яке було підписане імператором 6 грудня 1915 року. Цим документом було передбачено емісію казначейських знаків вартістю 50, 20, 15, 10, 5,

¹ Фабрика фальшивых марок. – Киевлянин. – № 106. – воскресенье, 17-го апреля. – Киев, 1916. – С. 4.

² Бойко-Гагарин А.С. Фальсификация монет и банкнот в Польше до 1917 года по материалам украинской газетной периодики / Андрей Бойко-Гагарин // Studia I Materialy «Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice». – № 1. – Białystok, 2016. – S. 103-109.

³ Фальшивые кредитки. – Киев. – Киев. – 1915. – № 443. – С. 4.

⁴ Подделка кредитных билетов. Петроград. – Вечерняя газета. – Киев. – 1916. – № 1246. – С. 2.

⁵ О выпуске разменных казначейских знаков и некотором изменении отличительных признаков кредитных билетов однорублевого достоинства // СУ и РП. – 1915. – Отд. 1.– № 362 (17 декабря). – СПб.: Сенатская типография, 1915. – Ст. № 2722. – С. 3508 - 3513.

3, 2 та 1 копійки, що мали перебувати в грошовому обігові на рівні з мідними та срібними грошима.

Підробки вищезгаданих казначейських знаків нам вдалося зафіксувати у приватних колекціях в м. Києві (Рис. 4), а факти їх фальсифікації оприлюднила на своїй сторінці газета «Крымский Вестник» від 8 травня 1916 року: *«Поддельные боны. В молочную лавку в Новой Деревне в Петрограде вошли двое неизвестных, которые, купив хлеба, дали в уплату 50-копеечный бон. Рассматривая деньги, приказчик заметил несоответствие их с действительными бонами. Едва неизвестные вышли из лавки, приказчик, бросившись за ними, задержал их и доставил в участок. При обыске у них была обнаружена пачка поддельных 50-копеечных бонов. Чины сыскной полиции отправились на квартиру неизвестных и обнаружили целую организацию, занимающуюся подделкой бумажных бонов. Все арестованные в числе пяти человек были доставлены в сыскную полицию»*¹. Порівнюючи вивчені підробки казначейських знаків із оригінальними, що зберігаються в колекції Національного музею історії України (Рис. 5)², можна виявити суттєві відмінності в якості паперу, нанесених фарб, відхилення в дрібних деталях малюнка, особливо малого герба Російської імперії, а також цифр позначення номіналу.

Рис. 4. Підробки для обігу казначейських знаків 50 копійок 1915 р.

Рис. 5. Російська імперія, 50 копійок 1915 року.

Ще напередодні Першої світової війни гроші майбутнього супротивника – Російської імперії, виготовлялись у Німеччині та Австро-Угорщині. Міністр Юстицій Щегловітов повідомляв у листі директору Департаменту поліції Джунковському про те, що *«...получили распространение государственные кредитные билеты 500-рублевого достоинства, отпечатанные на специально приготовленной бумаге с водяным знаком, тем самым способом, который применялся исключительно Экспедицией заготовления государственных бумаг и считался до сих пор безусловно обеспечивающим государственные кредитные билеты от подделок»*³.

Про різноманітні деталі та виявлення ввезених на територію Російської імперії фальшивих грошей з Німеччини повідомляють сторінки тогочасних газет.

17 жовтня 1914 р. кременчуцька газета «Приднепровский Голос» повідомляє: *«Германцы фальшивомонетчики. В министерстве финансов получено донесение о массовом появлении в местах, соприкасающихся с театром военных действий, фальшивых кредиток 3, 5 и 10 рублевого достоинства. Происхождение кредиток, как установлено на местах, исключительно германское. Такое массовое появление*

¹ Поддельные боны. – Крымский Вестник. – № 117 (8766). – воскресенье, 8-го мая. – Севастополь, 1916. – С. 3.

² НМІУ. – Інв. № ПГЗ-82. – Російська імперія, 50 копійок 1915 року

³ Дорштейн М. Курс российского рубля перед началом Первой мировой войны [Электронный ресурс] / М. Дорштейн – Режим доступа до ресурсу: http://www.rgrb.de/index.php?option=com_rg&task=item&id=21307&Itemid=13.

кредиток наблюдалось также у нас и во время японской войны в пределах Маньчжурии. Министерство предполагает широко оповестить население о крайне внимательном отношении к получаемым кредитным билетам»¹. Київська газета «Кієвъ» повідомляє інші деталі появи та обігу німецьких фальшивих грошей: **«Фальшивые кредитные билеты германского изделия. В Петроградское отделение Государственного Банка за последнее время поступило несколько русских фальшивых билетов, 25 и 100-рублевого достоинства. Как установлено, означенные поддельные кредитные билеты ввезены беженцами из Прибалтийского края, где фальшивые кредитки были получены от германских воинских частей в уплату за различного рода реквизируемые пищевые припасы и продукты, причем по своему внешнему виду они далеко не кустарного производства, а представляют собой работу хорошо оборудованного машинного приспособления»**². З указаних повідомлень бачимо, що фальсифікати німецького виробництва, що потрапляли до грошового обігу України, виготовлялись, імовірно, за ініціативи німецької влади та збувались у прифронтових зонах. Враховуючи тривалу різницю у часовому проміжку між цими газетними публікаціями, можна констатувати той факт, що німецькі підробки кредитних білетів перебували в грошовому обігу тривалий час.

До речі, в досліджуваному періоді в Російській імперії відомий також факт підробки іноземних грошових одиниць з метою їх збуту поза межами імперії. Вінницька газета «Юго-Западный Край» 24 травн 1915 р. повідомляє про розгляд окружним судом у м. Баку справи про спробу двох мусульман перетнути державний кордон в Семиреченській області разом із двома тюками фальшивих китайських асигнацій, які зловмисники при затриманні намагались видати за релігійні листівки. При ретельному огляді підробок слідчі встановили, що кожна фальшива банкнота має на краю поля напис, що вказує на їх виготовлення «Літографією Демурова» у Баку. Довірений цієї літографії під час допиту повідомив, що цю друковану продукцію замовив у нього торговець чаєм Абдул Вагабом Багіров, який назвав замовлені вироби етикетками чайної упаковки³.

Про підробки кредитних білетів номіналом 500 рублів, а також 3 рублі, 8 жовтня 1915 р. повідомляє київська газета «Южная Вечерняя Газета»: **«Фальшивые кредитные билеты немецкого изделия в Тамбовской губернии. Тамбовский губернатор обращается к населению с воззванием, в котором указывает, что из Галиции и Австрии приехало много агентов по сбору нашей разменной монеты, причем преимущественно разменивают на трехрублевые кредитные билеты, изготовленные в Германии. За 500 р. мелкой монеты платят 500 кредитными билетами. Предлагаю относиться к размену осторожно, губернатор предлагает таких лиц передавать в руки полиции»**⁴. Згодом, вже 16 листопада цього ж року, газети повідомляють про появу німецьких підробок російських грошей у Болгарії: **«Фальшивые русские кредитки. Одесса. По циркулирующим в Румынии слухам, в Болгарии появилось в обращении громадное количество фальшивых русских кредиток. Это объясняется чрезвычайным падением курса болгарских денег. Даже внутри страны население неохотно берет болгарские кредитки, относясь с гораздо большим доверием к деньгам русского образца. Передают, что обращающиеся в Болгарии фальшивые русские кредитки изготовлены в Германии»**⁵.

Звісно, потрапляння до грошового обігу ворогуючої країни фальшивих грошей спрощується саме на окупованих територіях, особливо якщо ці підробки

¹ Германцы фальшивомонетчики. – Приднепровский Голос. – № 736. – пятница, 17-го октября. – Кременчуг, 1914. – С. 2.

² Фальшивые кредитные билеты германского изделия. – Киев. – № 475. – пятница, 8 мая. – Киев, 1915. – С. 3.

³ Фальшивые китайские кредитки. – Юго-Западный Край. – № 117. – воскресенье, 24 мая. – Винница, 1915. – С. 4.

⁴ Фальшивые кредитные билеты немецкого изделия в Тамбовской губернии. – Южная Вечерняя Газета. – № 8. – 8 октября. – Киев, 1915. – С. 1.

⁵ Фальшивые русские кредитки. – Вечерняя Газета. – Киев. – № 1249. – среда, 16 ноября. – Киев, 1916. – С. 3.

високої якості, виготовлені типографським способом у ворогуючій країні. Саме тому вінницька газета «Юго-Западный Край» відкрито називає німецького кайзера Вільгельма фальшивомонетником: «...и к многочисленным позорным титулам кровавого кайзера присоединился новый: Вильгельм – фальшивомонетчик»¹.

Унаслідок фінансової диверсії ворогуючих з Російською імперією держав, якісні підробки російських грошей поширились в Галичині. На початку російського вторгнення, при просуванні військ вглиб території Галичини, селяни, реалізуючи продукти сільського господарства військовим, частіше погоджувались приймати в якості оплати російські рублі, але пізніше поступово стали зовсім відмовлятися і просили лише австрійських грошей². Справи доходили до того, що торговці зовсім відмовлялись продавати товари чи надавати послуги за російські гроші. Інтендантські підрозділи російської армії розуміли, що не маючи австрійських грошей, при розрахунках російськими рублями при купівлі продуктів у місцевого населення значно сплачували понаднормово і могли нести за це відповідальність в разі перевірок розпорядження коштів. Справи таємної частини жандармського управління переповнені рапортами жандармів, інтендантських підрозділів і скаргами покупців серед місцевих мешканців про безлад у грошовому обігу. Так, у лютому 1915 р. на вихідних базарах у місті Гусятині та містах Гримайлів, Хоростків, Попутная Тернопільської губернії та ін., куди приїжджали російські військові підрядчики за купівлею продуктів, місцеві селяни категорично відмовлялись приймати в розрахунок російські рублі. Від безвихідної ситуації військові підрядчики були вимушені купувати австрійські гроші по завищеному курсу і тільки тоді купувати необхідні продукти³.

Російські рублі отримали негативну репутацію серед місцевого населення з самого початку окупації. Знаючи про таку ситуацію в грошовому обігу, ще 17 вересня 1914 р. Військовим генерал-губернатором Г. Бобринським було видано обов'язкову постанову, де окремим пунктом відмічалось, що: «забороняється відмова від прийому російських грошей по ціні нижчій за встановлену Верховним Головнокомандуючим, тобто по ціні одного рубля рівного 3 коронам та 33 1/3 геллерам, або 30 коп. рівним одній короні»⁴. а також передбачалася сурова відповідальність за невиконання цієї вимоги: «Винні у порушенні поточної постанови піддаються заключенню у тюрму в адміністративному порядку терміном до трьох місяців або штрафу до трьох тисяч рублів»⁵. Варто відмітити, що офіційно цей курс діяв протягом всього терміну окупації території Галичини та Буковини російським військами. Відомі також факти приховування населенням Галичини готівкових грошей. Так, 23 жовтня 1915 р. Намісництво дирекції Поліції у Бялій Подляській надає ропорядження вжити заходів проти ховання грошей населенням⁶.

Населення Галичини, територія якої під час Першої світової війни була окупована російськими військами, було мало знайоме із російськими кредитними білетами та монетами. Галичанам було важко швидко розпізнати фальшиву банкноту, чим і користувались зловмисники. Ми можемо класифікувати російські фальшиві гроші за появою їх в обігу на два типи: ті, що були підроблені кустарним способом приватними особами з метою отримання незаконного прибутку та збуту їх населенню; а другий – виготовлені типографським способом у ворогуючій країні, що

¹ Вильгельм – фальшивомонетчик. – Юго-Западный Край. – № 112. – вторник, 19 мая. – Винница, 1915. – С. 2.

² Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК). – Ф. 365 (Жандармські установи тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини). – Оп. 1. – Справа 122. – Лл. 3.

³ ЦДІАК. – Ф. 365 (Жандармські установи тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини). – Оп. 1. – Справа 31. – Лл. 206-207 зв.

⁴ ЦДІАК. – Ф. 361 (Канцелярія військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни). – Оп. 1. – Справа 123. – Лл. 1.

⁵ Обязательное постановление. – Прикарпатская Русь. – № 1419. – (18 (1 октября) сентября). – Львов, 1914. – С. 4.

⁶ Державний архів Львівської області. – Фонд 350 (Дирекція поліції у Львові Галицького намісництва). – Опис. 1. – Справа 3696. – Лл. 1-7.

доставлялись до регіону масовими партіями для підриву балансу у грошовій системі опонента.

Найчастіше на окупованих територіях Західної України виявлялись фальшиві російські грошові знаки весною та літом 1915 р. В березні 1915 року серед дислокованих на території Військового генерал-губернаторства Галичини військ було поширене повідомлення про те, що: «в г. Кракове попадается много российских новых бумажных денег 10, 25 и 100 рублевого номинала с датой 1909 года, возможно что они фальшивые. Главнокомандующий армиями Юго-Западного фронта приказал рекомендовать относиться с особым вниманием к расчетам упомянутыми денежными средствами с частными лицами»¹.

У травні 1915 р. у м. Львові було виявлено підробку 10 рублів кредитового білета зразка 1909 р. (Рис. 6)². Цією купюрою було проведено розрахунок російським солдатом за придбаний фунт ковбаси на суму 40 копійок³. Отримавши решту справжніми грошима, покупець більше не з'являвся, тому виявити його не вдалось.

Показово те, що на цій купюрі всі відтиски цифр та літер мають дзеркальне відображення з нечітким друком з лицьового боку оригінального кредитного білету (Рис. 7). Папір фальшивої банкноти щільний, розміри відповідають оригінальним зразкам, ледь відчуваються на дотик ребра марлевої тканини.

Із зростанням витрат на ведення війни, потреба у грошовій масі стрімко збільшувалась, що спонукало уряд Російської імперії до суттєвого збільшення емісії паперових грошей, які повністю заповнили грошовий обіг.

Рис. 6. Фальшивий кредитний білет вартістю 10 рублів випуску 1909 року.

Рис. 7. Російська імперія, 10 рублів 1909 р., ПЧ 971828⁴, ПЧ 971827⁵

¹ ЦДІАК. – Ф. 363 (Штаб військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни). – Опис 1. – Справа 28. – Лл. 18.

² ЦДІАК. – Ф. 363 (Штаб військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни). – Опис 3. – Справа 73. – Лл. 1, 3-5.

³ Там само. – Лл. 4а-4а зв.

⁴ НМІУ. – Інв. № ПГЗ-18/1. – Російська імперія, 10 рублів 1909 року, серія ПЧ 971828.

⁵ НМІУ. – Інв. № ПГЗ-18/2. – Російська імперія, 10 рублів 1909 року, серія ПЧ 971827.

Задля економії часу та виробничих ресурсів, на банкнотах номінальною вартістю 1, 3, 5 та 10 рублів ставився однаковий, значно коротший за нанесений на банкнотах попередніх емісій, номер та літерну серію. Певна річ, що такі грошові знаки миттєво викликали недовіру серед населення, адже наявність однакових серійних номерів часто є характерним для підроблених банкнот, коли фальсифікатори використовують для виробництва обмежену кількість кліше без застосування нумератора. З уведенням таких кредитних білетів в обіг виникла необхідність повідомити населення про те, що вони є законними засобами платежу та емітовані не приватними особами для збитку населення, а державою.

Про це 29 жовтня 1916 р. досить детально повідомляє газета «Аккерманское Слово»: *«В обращении в последнее время повелись кредитные бумажки с одинаковыми номерами серии и билетов, при чем номера этих серий чрезвычайно короткие. Особенно это наблюдалось на номерах серий от 1 до 100. Как оказывается, появление коротких №№ серий объясняется принятым обратным порядком выпуска серий. Опасения, что билеты с одинаковыми номерами, поддельны – неосновательны, так как ныне просто принят новый порядок выпуска билетов – лишь кредитные билеты высокого достоинства (10 р.б., 25 р. и т.д.) нумеруются каждый в отдельности, так называемым, способом «графования», каковым способом же и производится подпись кассира. Что касается билетов рублевого достоинства, то таковые, в виду усиления работ казначейства по выпуску билетов, решено номеровать печатным способом, в целях экономии времени и труда. Поэтому и номера на билетах появляются одинаковыми. Об этом в официальных изданиях министерства финансов уже было разъяснение»*¹. Через нерозуміння населенням причини появи таких грошей по всій Російській імперії були зафіксовані численні випадки відмови приймати в розрахунок грошові знаки із однаковими номерами серії та порядкового номеру, що супроводжувалось сутичками і участю поліції у вирішенні спірних питань². У газеті «Верхнеднепровский Земский Листок» за 20 травня 1916 р. подається детальний опис виявлених підробок кредитних білетів 1 рублевої вартості, вказуючи при цьому серії та відмінності: *«Фальшивые рубли. В последнее время в Луганске, как сообщает «Луг.Лист», появились в большом количестве фальшивые кредитные билеты. На первый взгляд они ничем не отличаются от настоящих, так как сделаны мастерски. Вчера совершенно случайно на них обратил внимание нотариус А. Д. Губин и окружной инженер Алмазного горного округа А. П. Колодяжный, у которых оказалось по фальшивому кредитному рублю. Отличительные признаки фальшивых рублей: настоящие кредитные рубли обозначаются номерами из фести цифр, так, например, номер билета 67 будет отпечатан на настоящей кредитной бумажке так: 000067. В фальшивых же бумажках указана серия Н. А. 39, затем серия Н. А. 49, серия Н. А. 44, причем № 44 А. П. Колодяжный видел у двух лиц. Затем на настоящих кредитных билетах подпись кассира, подписи серии и № билета отпечатаны черной краской. На фальшивых же бумажках эти надписи сделаны синей краской, которой отпечатан и весь кредитный билет. На альшивых бумажках имеются подписи кассиров: В. Протопопова, Ложкина и Довдкевича»*³. Виходячи із прізвищ касирів, нанесених на фальшивих банкнотах, що згадуються в цій газеті, можна встановити, що зловмисниками імітувались гроші зразка 1898 року. До речі, редакторами газет в поданні цих прізвищ допущено суттєві помилки, у

¹ Кредитки с одинаковыми номерами. – Аккерманское Слово. – № 1453. – суббота, 29 октября. – Аккерман, 1916. – С. 3.

² Рублевая кредитка. – Верхнеднепровский Земский Листок. – № 29. – пятница, 22 июля. – Верхнеднепровск, 1916. – С. 333.

³ Фальшивые рубли. – Верхнеднепровский Земский Листок. – № 20. – пятница, 20 мая. – Верхнеднепровск, 1916. – С. 226.

1898 році банкноти підписували Протопопович та Дудолкевич¹, лише прізвище Ложкіна вказане вірно.

У січні 1915 р., жандармське управління Тимчасового військового генерал-губернаторства в областях Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни, повідомляло, що: «во Львове, распространяются фальшивые кредитные билеты, главным образом сторублевого номинала»². За матеріалами цієї справи жандарми переслідували підозрюваних та встановили за ними спостереження. А у лютому 1915 р. львівське жандармське управління розслідувало повідомлення про масове розповсюдження євреєм Лейферманом фальшивих російських грошей³. Щодо слідства над фальшивомонетниками, в Російській імперії існувала також процедура фахової експертизи виявлених підозрілих кредитних білетів чи монет. Циркуляром Міністерства Юстицій 1915 р. всі виявлені фальшиві кредитні білети мали бути направлені на експертизу у Експедицію заготівлі цінних паперів⁴. Виявлені фальшиві гроші передалися до науково-дослідної експертизи⁵. Але найчастіше виявлені фальсифікати, по справах з якими завершено слідство та суд, підлягали знищенню на монетному дворі. Саме таку долю речового доказу по справі виявленого в екатеринославського торговця І. Цекурмана фальшивого кредитного білету номіналом 10 руб. визначив мировий суддя: «...Мировой судья, рассмотрев настоящее дело, признал Цукермана виновным и приговорил к тюремному заключению сроком на 1 месяц. Фальшивую кредитку постановил отправить в Петроград в монетный двор для уничтожения. Ис. Г-онский.»⁶.

Отже, ми бачимо, що виявлені органами поліції під час обшуків фальшиві гроші найчастіше знищувались після проведення слідства. Можна припустити, що така доля чекала на виявлені у приватних осіб підробки з метою запобігання їх повторної спроби введення до обігу і спроби викрадення та повторного обману населення. Саме тому на сьогоднішній день більшість відомих дослідникам підробок є результатами випадкових знахідок, рідше фальшиві монети та кредитні білети зберігаються у колекціях музеїв. Знайдені в наш час фальшиві грошові знаки часів Першої світової війни часто несуть на собі сліди спроби їх нищення: наскрізні отвори, вигини, глибокі подряпини, відпиляні частини чи самі монети розламані на декілька частин. Російський дослідник Ярослав Адрианов в опублікованому альбомі-каталозі приватних підробок монет Російської імперії для збитку грошового обігу подає зображення 20 копійок із датою 1916 з відсутнім сегментом, що спричинено її погашенням (Рис. 8)⁷.

Зразки фальшивих монет та банкнот, які є німими свідками подій Першої світової війни відомі і на колекційному ринку. Відомий нумізматичний аукціон «Gabinet Numismatyczny D.Marciniak» декілька разів виставляв у продаж підробки:

Рис. 8. Фальшиві 20 копійок з датою «1916» із погашенням.

¹ Васюков А.И. Бумажные деньги России и СССР / А.И. Васюков, В.В. Горшков, В.И. Колесников, М.М. Чистяков. – СПб: Политехника, 1993. – С. 22-23.

² ЦДІАК. – Ф. 365 (Жандармські установи тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини). – Опис 1. – Справа 30. – Лл. 49.

³ ЦДІАК. – Ф. 365 (Жандармські установи тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини). – Опис 1. – Справа 195. – Лл. 64-65.

⁴ ЦДІАК. – Фонд 317 (Прокурор Київської судової палати, м. Київ). – Опис 1. – Справа 5885. – Арк. 20.

⁵ ЦДІАК. – Фонд 419 (Прокурор Одеської судової палати, м. Одеса). – Опис 1. – Справа 7284. – Арк. 209-210.

⁶ Суд. Фальшивая кредитка. – Приднепровский Край. – № 5839. – четверг, 12-го мая. – Екатеринослав, 1916. – С. 4.

⁷ Адрианов Я. Фальшивые монеты трех последних столетий в жизни и в нумизматике. Российская империя. РСФСР. СССР. Альбом-Каталог / Ярослав Адрианов. – Пермь, 2016. – С. 22.

15 копійок 1914 року (Рис. 9)¹, 50 польських марок 1916 року (Рис. 10)², а також фальшивий рубль для міста Лодзь 1915 року (Рис. 11)³.

Рис. 9. Фальшиві 15 копійок 1914 року. Вага: 2,53 г.

Рис. 10. Фальшиві 50 марок 1917 року, Регентське королівство Польське

Рис. 11. Фальшивий рубль міста Лодзь, 1915 рік.

У колекції Державного Ермітажу наявний фальшивий кредитний білет номіналом 10 рублів 1909 року, на поле якого

нанесено штамп із текстом у овальній рамці: «ФАЛЬШИВЫЙ» та датою погашення: «8 НОЯ 1916»⁴. Враховуючи те, що кредитні білети, що перебували в обігу під час Першої світової війни несуть дати їх випуску 1905, 1909 та 1912 рік, відрізняючись підписами управляючого Державного банку та касирів, а певна частина грошової маси зберіглась з довоєнних часів, сьогодні важливо встановити належність відомих фальсифікатів у приватних колекціях до підробок періоду Першої світової війни чи довоєнного часу.

Ми припускаємо, що серед відомих сьогодні в приватних колекціях тогочасних підробок монет, частина могла бути виготовлена незаконно під час «монетного голоду» та фінансової кризи, при цьому в якості зразка для підробки могли обиратися монети із датами до 1914 року. Як вірно зазначає Ярослав Андрианов, нанесення на поле підробки дата вказує лише на те, що саму фальшивку було виготовлено не в цей рік, а не раніше вказаної дати⁵. Тому явними підробками, виготовленими під час Першої світової війни є фальшиві російські монети із нанесеними на їх поле датами 1914 – 1917 років. Відмітимо, що фальшивих монет із датою «1917» на сьогоднішній день нам невідомо. Серед старих підробок монет, що нам вдалось вивчити у приватних колекціях м. Києва, відома лише одна підробка монети із датою «1915» (Рис. 12). Привертає увагу також фальшивий рубль (Рис. 13), знайдений місцевими жителями у Львівській області, що, виходячи із результатів попередніх досліджень С. Орлик, виготовлялось в Галичині в роки Першої Світової війни⁶.

З іншого боку, досліджуючи інструмент для підробки монети номіналом в 1 рубль (половину ливарної форми із зображенням портрету імператора Миколи II), та

¹ Gabinet Numismatyczny D. Marciniak. – Lot 276412. – [Electronic resource]. – Access Mode: <https://archiwum.gndm.pl/a,1026-Rosja-10-i-20-kop-1914--FALSZ-z-Epoki-15-kop,rid,276412.html>. – Title from screen. – Date of access: 01.04.2018.

² Gabinet Numismatyczny D. Marciniak. – Lot 2683877951. – [Electronic resource]. – Access Mode: <http://archiwum.niemczyk.pl/page/2683877951/polska-50-marek-polskich-1916-jeneral-fals-st>. – Title from screen. – Date of access: 01.04.2018.

³ Gabinet Numismatyczny D. Marciniak. – Lot 253895. – [Electronic resource]. – Access Mode: <https://archiwum.gndm.pl/a,2907-Lodz-1-rubel-1915-ze-stemplem-FALSZYWY,rid,253895.html>. – Title from screen. – Date of access: 01.04.2018.

⁴ Державний Ермітаж. – Інв. № ОН РБ 382. – 10 рублів 1909 року, підробка для грошового обігу.

⁵ Андрианов Я. Фальшивые монеты трех последних столетий в жизни и в нумизматике. Российская империя. РСФСР. СССР. Альбом-Каталог / Ярослав Андрианов. – Пермь, 2016. – С. 24.

⁶ Орлик С.В. Российские фальшивые кредитные билеты в Галиции в годы Первой мировой войны / Светлана Орлик // Банкаускі Веснік. – № 2. – Минск, 2018. – С. 51–54.

наводячи приклади фактів підробки рублевих монет, зафіксованих в архівах та дореволюційних газетах, А. Бойко-Гагарін зафіксував факти підробки грошей протягом всього часу правління останнього російського монарха¹.

Рис. 12. Підробка монети 15 копійок 1915 року. Знайдено у Полтавській області, вага 1,79 грама, виготовлена методом покриття тонким шаром срібної фольги.

Рис. 13. Підробка монети 1 рубль 1897 року. Знайдено у Львівській області, вага 16,51 грама, виготовлено з олова. Приватна колекція, м. Київ.

У різні часи процес підробки грошей приваблював злочинців різних соціальних прошарків та представників найрізноманітніших професій. Найчастіше за цим видом злочину затримували майстрів роботи з металом (ковалів, ливарників, майстрів ремонту годинників та механізмів, зброярів, граверів, скульпторів та ін.). У роки Першої світової війни на сторінках газет ми натрапили на досить нехарактерні та рідкісні повідомлення про затримання у співпраці із фальшивомонетниками судових слідчих. 1916 р. «Газета Гадячского Земства» повідомляє про зговір між слідчим та розшукуваним ним угрупованням фальшивомонетників, коли сам слідчий на прізвище Кізлер займався збутом фальшивих розмінних марок: *«Сыщик фальшивомонетчик. В военно-окружном суде рассмотрено дело емлевладельца Кизлера, состоявшего агентом сыскной полиции по выслеживанию фабрикантов-сбытчиков фальшивых разменных марок. Операции Кизлера вызвали подозрение. Обыском и дознанием установлено, что вместо слежки, Кизлер, заведя сношения с фабрикантами марок и имея большие запасы, сам занимался их распространением. Он приговорен к восьмилетней каторге»*². Справа землевласника Кізлера викликала широкий розголос та резонанс, аналогічне повідомлення 1 липня того ж року публікує газета «Полтавський День»³.

Дореволюційна газетна періодика також містить цінні свідчення про судові процеси над фальшивомонетниками та винесеним їм вирокам. Так, із досліджених газетних заміток ми бачимо, що винних у підробці монет засуджено: організатори угруповання Дунаєвський та Євальд на 10 років каторги, їх спілник Семеров на 8 років, а інших учасників Педасова та Кіреєва засуджено до трьох місяців тюрми. *«По делу фальшивомонетчиков Варшавская судебная палата вынесла приговор, коим утверджен приговор окружного суда в отношении главных виновников прцесса, Дунаевского и Эвальда, присужденных к десятилетней каторге. Педасов и Киреев – к трем месяцам тюрьмы. Двое оправданы»*⁴. 27 травня 1915 року вироки по цій справі публікує також вінницька газета «Юго-Западный Край» з аналогічним текстом повідомлення⁵. Із вказаних в повідомленні вироків бачимо, що суровість покарання напряму залежало від ступеня участі в організації злочину.

Цікавими є також факти щодо технічної складової процесів підробки грошей у досліджуваній період. Підробки, виготовлені за ініціативи ворогуючої держави з

¹ Бойко-Гагарин А.С. Половина матрицы фальшивомонетчика для подделки рубля Николая II Романова / Андрей Бойко-Гагарин // Банкаўскі веснік. – № 12 [653]. – Мінск, Снежань 2017. – С. 57–58.

² Сыщик – фальшивомонетчик. – Газета Гадячского Земства. – № 87. – Гадяч, 1916. – С. 1387.

³ Сыщик – фальшивомонетчик. – Полтавский День. – № 982. – воскресенье, июль 17 числа. – Полтава, 1916. – С. 3.

⁴ По делу фальшивомонетчиков. – Ведомости одесского градоначальства. – Одесса. – 1915. – № 110. – С. 3.

⁵ Приговор по делу фальшивомонетчиков. – Юго-Западный Край. – № 119. – среда, 27 мая. – Винница, 1915. – С. 3.

метою удару по фінансовій системі, виготовлені, звісно ж із використанням типографського обладнання, аналогічного тому, що використовується на монетних дворах та банкнотних фабриках на державному рівні. Приватні ж особи, не маючи досить широких засобів для виготовлення підробок, виготовляли менш якісні за рівнем виконання підробки. З указаних вище джерел можна відмітити застосування типографського каменю, імітація зубців розмінних марок, лиття, нанесення поверхневого шару срібла.

Процес доступу фальшивомонетників до необхідного обладнання ускладнював також наказ Головного артилерійського управління щодо збору із усіх заводів та складів українських губерній і доставлення до Київського Арсеналу станків, токарного устаткування, пневматичних молотів та іншого інструментарію з обробки металів, пресів та ін. з метою збільшення виробництва набоїв та артилерійських знарядь¹.

Цікавість для фальсифікаторів складали не лише грошові знаки, а й інші ліквідні активи, зокрема цінні папери, гербові марки на сплату податку, відрізні купони отримання прибутку по облігаціях та ін. 29 травня 1914 р. київська газета «Рада» повідомляла про виявлення фальшивих купонів Харківського земельного банку: «**Справа про фальшиві купони.** Вчора в київському окружному суді почалася справа про фальшиві купони харківського земельного банку. На лаві підсудних 7 душ: О. С. Лопатин, Л. Ф. Круликовський, брати Я. і Х. Зільбермани, А. О. Веселовський, В. Н. Липин та інші.»². Факти підробки гербових марок зафіксовані в Російській імперії ще напередодні Першої світової війни. Київський військовий окружний суд надає опис фальсифікатів гербових марок номіналом 50 та 75 копійок³. Окрім підробки знаків грошової оплати та грошові сурогатів, в роки Першої світової війни відомі також випадки численних фактів інших видів фальсифікації. Зокрема підробки документів на виїзд за кордон, 1914 р. агентство з еміграції в Канаду «Колумбус» у м. Чернівці було звинувачене у підробці документів⁴. Незаконну фабрику фальшивих паспортів та різного роду документів було виявлено у Києві в квартирі Я. Розенкранца, що проживав у будинку № 28 по вулиці Олександрівській, – повідомляє «Вечерняя Газета»⁵. 16 листопада 1916 р. в цій же газеті інформується про факт підробки проїзних документів на залізничний транспорт⁶, а також про виявлення в Одесі фальшивих карток на отримання цукру⁷.

У результаті Лютневого перевороту 1917 року Російська імперія зникає з мапи світу, влада в Росії переходить до Тимчасового уряду на чолі з Олександром Керенським. У жовтні того ж року влада в Росії внаслідок перевороту переходить до більшовиків на чолі з Володимиром Ульяновим (Леніним). В Україні активізується національно-визвольний рух та вже 20 листопада III Універсалом Центральної Ради проголошено Українську Народну Республіку. Внаслідок розвалу Російської імперії та серйозних політичних перетворень кардинально змінюється структура грошового обігу в Україні. Уже 18 квітня 1918 р., відповідно до Постанови Центральної Ради, в обіг було випущено першу партію українських грошей – шагів, номінальною вартістю 10, 20, 30, 40 та 50 шагів (Рис. 14)⁸. У той же час заплановані емісії

¹ Державний архів міста Києва. – Фонд 338 (Київський Арсенал). – Опис 1. – Справа 18. – Лл. 1-78.

² Справа про фальшиві купони. – Рада. – № 110. – субота, 17-го Мая (29 травня). – Київ, 1914. – С. 3.

³ ЦДІАК. – Фонд 316 (Київський військово-окружний суд, м. Київ). – Опис. 1. – Справа 22. – Арк. 28-29.

⁴ Державний архів Чернівецької області. – Фонд 115 (Крайовий суд Буковини). – Опис. 8. – Справа 321.

⁵ Фабрика подложных документов. – Вечерняя Газета. – № 1061. – вторник, 10 мая. – Киев, 1916. – С. 3.

⁶ Подделка жел. дорожных документов. – Вечерняя Газета. – № 1269. – среда, 16 ноября. – Киев, 1916. – С. 2.

⁷ Подделка сахарных карточек. – Вечерняя Газета. – № 1269. – среда, 16 ноября. – Киев, 1916. – С. 4.

⁸ НМІУ. – Інв. № ПГЗ-1240. – Українська Нарона Республіка, 50 шагів 1918 року.

розмінних марок номіналом в 1, 2, 4 та 6 шагів не були виконані через відсутність економічного сенсу та зростаючі темпи інфляції¹.

Як відомо, популярні серед населення грошові знаки неодмінно стають зразками для фальшування. Відомим українським боністом Дмитром Харітоновим у складеному каталозі-ціннику українських паперових грошей вказано про існування тогочасних підробок грошей у вигляді поштових марок номіналом 50 шагів, причому оцінка підробок подана навіть нижча у колекційному стані за оригінальні марки із перфорацією². Це свідчить про те, що відповідно до спостережень упорядника каталогу, тогочасні підробки цих марок трапляються сьогодні у приватних та музейних колекціях чи не частіше за зразки державного виробництва.

Рис. 14. 50 шагів 1918 року державного друку. м. Київ, «Типографія В. С. Кульженка».

Однією з найбільш ранніх згадок про приватні підробки українських шагів є публікація С. Шрамченка. Автор наголошує на тому, що його публікація є не першою щодо підробок шагів, а також повідомляє про наявність в своїй колекції 9 екземплярів таких підробок. Дослідник вказує на суттєві відмінності у виконанні літер та герба, зображень на марці, а також невідповідні фарби, різний розмір літер. Цікавими є свідчення Святослава Шрамченка щодо обігу підробок та осередків найбільш частого їх виявлення. *«Появилися ці фальсифікати ще за часів гетьмана Скоропадського, тобто тоді, коли шаги мали свою вартість, та найбільше курсували при кінці 1918 р. і в початках 1919 року, коли українська влада на місцях хиталася. Головним осідком фальшивників був Бердичів, але підроблювано шаги також у Житомирі, Білій Церкві (?) та правдоподібно й інших містах, і звідтіля розходилися вони по цілій Україні. Всі фальсифікати з моєї збірки по 50 шагів вже досить довго були в обігу (запам'ятав я їх та відклав до збірки літом 1919 р. в Кам'янці на Поділлі) і виглядають не свіжо. Значить, мало хто звертав увагу на це, чи то правдиві чи підроблені шаги, що ї оправдується тим, що вартість їх упала і торгівці вязали їх по 100 штук разом. В таких то «вязанках» були шаги в обігу до кінця 1919 р., а навіть і пізніше. Фальсифікат 40-шагової марки зі збірки п. Е. Вирового, поданий вже в «У. Ф.» ч. 1-2, виконаний ще доволі вдатно. По інформаціям б. директора українського державного банку К. О. Клепачівського, до банку впливало досить багато таких фальсифікатів і їх нищено. Останню партію таких фальсифікатів знищено у 1921 році, тобто тоді, коли державний банк був евакуйований до Ченстохови»³. Показово, що сам публікатор мав певні сумніви щодо виготовлення цих підробок у зазначених ним регіонах, зокрема ставлячи знак запитання у дужках, згадуючи Білу Церкву, адже підтвердження фактів виготовлення підробок з архівних джерел не надається. Привертає увагу також і той наведений у публікації факт, що наприкінці часу свого побутування, гроші у вигляді поштових марок курсували зв'язаними по 100 штук, у той час коли на сьогоднішній день подібних зв'язок не опубліковано в колекції жодного музею чи приватної особи.*

¹ Тхоржевський Р. Нариси історії грошей в Україні (з давніх часів до сучасності) / Роберт Тхоржевський. – Навчальний посібник для економічних та історичних факультетів вузів України. – Тернопіль: «Видавництво Карп'юка», 1999. – С. 154.

² Харітонов Д. Українські паперові гроші, 1917-2005. Каталог / Дмитро Харітонов. – Київ: «Купола», 2005. – С. 22. – № 11.а-11.с.

³ Шрамченко С. Ще про підроблені марки-шаги з 1918 року / Святослав Шрамченко // Український Філіателіст. – № 7-8. – Берлін, 1929. – С. 3-4.

У контексті свідчень С. Шрамченка про часте виявлення підроблених грошей у вигляді марок номіналом у 50 шагів в околицях Кам'янця-Подільського, особливо цікавою є половина друкарської матриці, випадково знайденої місцевими краєзнавцями в тому ж районі (Рис. 15). Вага матриці – 10,5 грама, розмір – 23 / 34 міліметрів. Виготовлена з металу жовтого кольору, імовірно за все – бронзи. Робоча сторона матриці містить гравійоване гострими інструментами (різцями, штихелями) зображення, що з високим ступенем передає малюнок марки номіналом у 50 шагів. Враховуючи те, що другу половину матриці знайдено не було, ми не можемо виключати, що нею виготовлялись фальшиві саме поштові марки, а не гроші. Але враховуючи те, що марки номінальною вартістю 50 шагів найчастіше слугували для фальшивомонетників прототипом для підробки, можна із високим ступенем імовірності стверджувати, що даний інструмент використовувався для підробки грошей. При візуальному огляді видно, що зображення рослинних орнаментів має суттєві розбіжності із малюнками орнаментів на марках державного виробництва, нерівною є висота літер. Верхня та нижня бокові частини матриці мають вушка із отворами, якими здійснювалось з'єднання половин матриці між собою. Вушко у верхній частині пошкоджене. Скоріше за все, друга половина цього агрегату фальшивомонетників мала аналогічні засоби кріплення, що з'єднувалися між собою гвинтами. Написи на робочій

Рис. 15. Друкарське кліше для підробки розмінних марок номіналом 50 шагів. Знайдено в околицях міста Кам'янець-Подільський. Приватне зібрання м. Вишгород.

поверхні відповідають легенді марок шагів: «50 ШАГІВ. УКРАЇНСЬКА НАРОДНЯ РЕСПУБЛІКА». Зворотна сторона не має зображень та написів, містить дефект у вигляді прорізу. Тому, враховуючи свідчення очевидців частотої появи підробок марок шагів у Кам'янці-Подільському та факту знахідки інструменту фальшивомонетників вже в наш час, можна з високим ступенем імовірності стверджувати про існування в місті чи околицях підпільної друкарні фальшивомонетників, що виготовляли підробки 50 шагів для збуту їх у збиток населенню.

Тогочасні підробки розмінних марок номіналом 50 шагів (Рис. 16) відрізняються від справжніх банкнот державного випуску за такими показниками:

1. Якістю паперу, фальшиві марки виконані на папері, зазвичай, значно гіршої якості;
2. Фальсифікаторами використовувались нестійкі фарби, які могли розпливатись навіть від незначного впливу вологи, пливти;
3. Помітна суттєва різниця в кольорах, адже точно підібрати колір у той час було важко;
4. Деформоване та викривлене зображення поштових рогів на лицьовій стороні та тризуба – на зворотній;
5. На фальшивих марках дуже часто наявна імітація зубців, оскільки перфораційні машини не були широко доступні;
6. Помилки в написах на зворотній стороні, пропущені літери, кривий текст, різний розмір літер, неспівпадіння шрифтів тощо;
7. Не співпадає аверс із реверсом марки, не центрований друк.

Зі свого боку, держава намагалась запобігти незаконному виготовленню грошових знаків, переслідуючи фальшивомонетників та інформуючи населення про ідентифікаційні ознаки приватних підробок. Газета «Киевская мысль» у жовтні 1918 р. повідомляла про наявність у продажі спеціальної брошури із роз'ясненнями щодо методів виявлення фальшивих грошей, ціною в 1 руб. (Рис. 17)¹.

Таким чином, підсумовуючи проведені дослідження, можна зробити висновок про те, що в Україні у роки Першої світової війни практично всі грошові знаки, які перебували грошовому обігу підроблялись приватними особами з метою незаконного прибутку. Також в Україні набули поширення фальсифікати російських грошей, виготовлених у Німеччині та Австро-Угорщині у якості економічної диверсії стосовно Російської імперії. В останній рік Великої війни в Україні набули широкого поширення підробки грошей, емітованих українськими урядами.

Рис. 16. Тогочасна підробка 50 шагів.

Рис. 17. Повідомлення про випуск спеціальної брошури із методикою розпізнавання фальшивих грошей. Газета «Киевская мысль», 1918 рік.

Джерела

Архівні матеріали

1. Державний архів Кіровоградської області. – Ф. 7 (Єлисаветградське відділення Державного банку). – Оп. 1. – Справа 46.
2. Державний архів Львівської області. – Фонд 350 (Дирекція поліції у Львові Галицького намісництва). – Опис. 1. – Справа 3696.
3. Державний архів міста Києва. – Фонд 338 (Київський Арсенал). – Опис 1. – Справа 18.
4. Державний архів Чернівецької області. – Фонд 115 (Крайовий суд Буковини). – Опис. 8. – Справа 321.
5. Центральний державний історичний архів України (м. Київ) (далі – ЦДАК). – Фонд 317 (Прокурор Київської судової палати, м. Київ). – Опис 1. – Справа 5885.
6. ЦДАК. – Фонд 419 (Прокурор Одеської судової палати, м. Одеса). – Опис. 1. – Справа 7284.
7. ЦДАК. – Фонд 316 (Київський військово-окружний суд, м. Київ). – Опис. 1. – Справа 22.
8. ЦДАК. – Ф. 361 (Канцелярія військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни). – Опис. 1. – Справа 123.
9. ЦДАК. – Ф. 363 (Штаб військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни). – Опис 1. – Справа 28.
10. ЦДАК. – Ф. 363 (Штаб військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни). – Опис 3. – Справа 73.
11. ЦДАК. – Ф. 365 (Жандармські установи тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини). – Опис. 1. – Справа 122.
12. ЦДАК. – Ф. 365 (Жандармські установи тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини). – Опис. 1. – Справа 31.

¹ Вийшла брошура Признаки фальшивых денег. – Киевская Мысль. – № 212. – вторник. 12 ноября (30 октября). – Киев, 1918. – С. 4.

13. ЦДІАК. – Ф. 365 (Жандармські установи тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини). – Опис 1. – Справа 30.
14. ЦДІАК. – Ф. 365 (Жандармські установи тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини). – Опис 1. – Справа 195.
15. ЦДІАК. – Ф. 361 (Канцелярія військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни). – Опис. 1. – Справа 1151.

Газети та Інтернет ресурси

16. Борьба с фальшивыми марками деньгами. – Вечерняя Газета. – № 955. – 23 января. – Киев, 1916. – С. 2.
17. Вильгельм–фальшивомонетчик. – Юго-Западный Край. – № 112. – вторник, 19 мая. – Винница, 1915. – С. 2.
18. Воспрещеніе вывоза золота. – Киевская Мысль. – № 182. – пятница, 3-го июля. – Киев, 1915. – С. 4.
19. Вышла брошюра Признаки фальшивых денег. – Киевская Мысль. – № 212. – вторник, 12 ноября (30 октября). – Киев, 1918. – С. 4.
20. Германцы фальшивомонетчики. – Приднепровский Голос. – № 736. – пятница, 17-го октября. – Кременчуг, 1914. – С. 2.
21. Кредитки с одинаковыми номерами. – Аккерманское Слово. – № 1453. – суббота, 29 октября. – Аккерман, 1916. – С. 3.
22. Обязательное постановление. – Прикарпатская Русь. – № 1419. – (18 (1 октября) сентября). – Львов, 1914. – С. 4.
23. По делу фальшивомонетчиков. – Ведомости одесского градоначальства. – Одесса. – 1915. – № 110. – С. 3.
24. Подделка жел. дорожных документов. – Вечерняя Газета. – № 1269. – среда, 16 ноября. – Киев, 1916. – С. 2.
25. Подделка кредитных билетов. Петроград. – Вечерняя газета. – Киев. – 1916. – № 1246. – С. 2.
26. Подделка сахарных карточек. – Вечерняя Газета. – № 1269. – среда, 16 ноября. – Киев, 1916. – С. 4.
27. Поддельные боны. – Крымский Вестник. – № 117 (8766). – воскресенье, 8-го мая. – Севастополь, 1916. – С. 3.
28. Приговор по делу фальшивомонетчиков. – Юго-Западный Край. – № 119. – среда, 27 мая. – Винница, 1915. – С. 3.
29. Работа монетного двора. – Крымский Вестник. – № 35 (0684). – воскресенье, 7-го февраля. – Симферополь, 1916. – С. 3.
30. Распространение фальшивых разменных марок. – Маленькие Одесские Новости. – № 904. – среда, 10 (23) февраля. – Одесса, 1916. – С. 5.
31. Рублевая кредитка. – Верхнеднепровский Земский Листок. – № 29. – пятница, 22 июля. – Верхнеднепровск, 1916. – С. 333.
32. Справа про фальшиві купони. – Рада. – № 110. – суббота, 17-го Мая (29 травня). – Київ, 1914. – С. 3.
33. Суд. Фальшивая кредитка. – Приднепровский Край. – № 5839. – четверг, 12-го мая. – Екатеринослав, 1916. – С. 4.
34. Сыщик-фальшивомонетчик. – Газета Гадячского Земства. – № 87. – Гадяч, 1916. – С. 1387.
35. Сыщик-фальшивомонетчик. – Полтавский День. – № 982. – воскресенье, июль 17 числа. – Полтава, 1916. – С. 3.
36. Фабрика подложных документов. – Вечерняя Газета. – № 1061. – вторник, 10 мая. – Киев, 1916. – С. 3.
37. Фабрика фальшивых марок. – Киевлянин. – № 106. – воскресенье, 17-го апреля. – Киев, 1916. – С. 4.
38. Фабрикация фальшивых марок. – Вечерняя Газета. – № 1220. – вторник, 18 октября. – Киев, 1916. – С. 3.

39. Фальшивые кредитные билеты германского изделия. – Киев. – № 475. – пятница, 8 мая. – Киев, 1915. – С. 3.
40. Фальшивые кредитные билеты немецкого изделия в Тамбовской губернии. – Южная Вечерняя Газета. – № 8. – 8 октября. – Киев, 1915. – С. 1.
41. Фальшивые рубли. – Верхнеднепровский Земский Листок. – № 20. – пятница, 20 мая. – Верхнеднепровск, 1916. – С. 226.
42. Фальшивые китайские кредитки. – Юго-Западный Край. – № 117. – воскресенье, 24 мая. – Винница, 1915. – С. 4.
43. Фальшивые кредитки. – Киев. – Киев. – 1915. – № 443. – С. 4.
44. Фальшивые марки. – Вечерняя Газета. – № 1073. – 22 мая. – Киев. – С. 2.
45. Фальшивые марки. – Вечерняя Газета. – № 1261. – 28 ноября. – Киев, 1916. – С. 3.
46. Фальшивые марки. – Вечерняя Газета. – № 966. – 3 февраля. – Киев, 1916. – С. 3.
47. Фальшивые разменные марки. – Маленькие Одесские Новости. – № 912. – четверг, 18 февраля (2 марта). – Одесса, 1916. – С. 5.
48. Фальшивые русские кредитки. – Вечерняя Газета. – Киев. – № 1249. – среда, 16 ноября. – Киев, 1916. – С. 3.
49. Gabinet Numismatyczny D. Marciniak. – Lot 253895. – [Electronic resource]. – Access Mode: <https://archiwum.gndm.pl/a,2907-Lodz-1-rubel-1915-ze-stemplem-FALSYWY,rid,253895.html>. – Title from screen. – Date of access: 01.04.2018.
50. Gabinet Numismatyczny D. Marciniak. – Lot 2683877951. – [Electronic resource]. – Access Mode: <http://archiwum.niemczyk.pl/page/2683877951/polska-50-marek-polskich-1916-jeneral-fals-st>. – Title from screen. – Date of access: 01.04.2018.
51. Gabinet Numismatyczny D. Marciniak. – Lot 276412. – [Electronic resource]. – Access Mode: <https://archiwum.gndm.pl/a,1026-Rosja-10-i-20-kop-1914-+-FALS-z-Epoki-15-kop,rid,276412.html>. – Title from screen. – Date of access: 01.04.2018.

Музейні колекції

52. Державний Ермітаж. – Инв. № ОН РБ 382. – 10 рублів 1909 року, підробка для грошового обігу.
53. НМІУ. – Инв. № ПГЗ-18/1. – Російська імперія, 10 рублів 1909 року, серія ПЧ 971828.
54. НМІУ. – Инв. № ПГЗ-18/2. – Російська імперія, 10 рублів 1909 року, серія ПЧ 971827.
55. НМІУ. – Инв. № ПГЗ-82. – Російська імперія, 50 копійок 1915 року.
56. НМІУ. – Инв. № ПГЗ-86/2. – Російська імперія, 1 копійка 1916 року.
57. НМІУ. – Инв. № ПГЗ-89. – Російська імперія, 2 копійки 1916 року.
58. НМІУ. – Инв. № ПГЗ-95. – Російська імперія, 3 копійки 1915 року.
59. НМІУ. – Инв. № ПГЗ-96. – Російська імперія, 10 копійок 1915 року.
60. НМІУ. – Инв. № ПГЗ-99. – Російська імперія, 15 копійок 1915 року.
61. НМІУ. – Инв. № ПГЗ-101. – Російська імперія, 20 копійок 1915 року.
62. НМІУ. – Инв. № ПГЗ-1240. – Українська Нарона Республіка, 50 шагів 1918 року.

Література

1. Адрианов Я. Фальшивые монеты трех последних столетий в жизни и в нумизматике. Российская империя. РСФСР. СССР. Альбом-Каталог / Ярослав Адрианов. – Пермь, 2016. – С. 22.
2. Бойко-Гагарин А.С. Половина матрицы фальшивомонетчика для подделки рубля Николая II Романова / Андрей Бойко-Гагарин // Банкаўскі веснік. – № 12 [653]. – Мінск, Снежань 2017. – С. 57-58.
3. Бойко-Гагарин А.С. Фальсификация монет и банкнот в Польше до 1917 года по материалам украинской газетной периодики / Андрей Бойко-Гагарин // Studia I Materialy «Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice». – № 1. – Białystok, 2016. – S. 103-109.
4. Васюков А.И. Бумажные деньги России и СССР / А.И. Васюков, В.В. Горшков, В.И. Колесников, М.М. Чистяков. – СПб: Политехника, 1993. – С. 22-23.
5. Граллерт В. Филателистический словарь / В. Граллерт., В. Грушке. – пер. с нем. Ю.М. Соколова и Е.П. Сашенкова. – Москва: «Связь», 1977. – С. 193-194.

6. Дорштейн М. Курс российского рубля перед началом Первой мировой войны [Электронный ресурс] / М. Дорштейн – Режим доступа до ресурсу: http://www.rgrb.de/index.php?option=com_rg&task=item&id=21307&Itemid=13.
7. О выпуске в обращение разменных марок // Собрание узаконений и распоряжений правительства. – 1915.– Отд. 1. – № 268 (29 сентября). – СПб.: Сенатская типография, 1915. – Ст. 1990. – С. 2603- 2604.
8. О выпуске разменных казначейских знаков и некотором изменении отличительных признаков кредитных билетов однорублёвого достоинства // СУ и РП. – 1915. – Отд. 1.– № 362 (17 декабря) – СПб.: Сенатская типография, 1915. – Ст. № 2722. – С. 3508 - 3513.
9. Орлик С.В. Розмінні марки та казначейські знаки у грошовому обігу в Україні в період Першої світової війни / Світлана Орлик // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць. – Число 26–27. С. 141-148.
10. Орлик С.В. Российские фальшивые кредитные билеты в Галиции в годы Первой мировой войны / Светлана Орлик // Банкаускі Веснік. – № 2. – Минск, 2018. – С. 51-54.
11. Тхоржевський Р. Нариси історії грошей в Україні (з давніх часів до сучасності) / Роберт Тхоржевський. – Навчальний посібник для економічних та історичних факультетів вузів України. – Тернопіль: «Видавництво Карп'юка», 1999. – С. 154.
12. Харітонов Д. Українські паперові гроші, 1917-2005. Каталог / Дмитро Харітонов. – Київ: «Купола», 2005. – С. 22. – № 11.а-11.с.
13. Шрамченко С. Ще про підроблені марки-шаги з 1918 року / Святослав Шрамченко // Український Філіателіст. – № 7-8. – Берлін, 1929. – С. 3-4.

References

1. Adrianov, Ja. (2016) *Fal'shivye monety treh poslednih stoletij v zhizni i v numizmatike. Rossijskaja imperija. RSFSR. SSSR. Al'bom-Katalog* [Fake coins of the last three centuries in life and in numismatics. Russian empire. The RSFSR. THE USSR. Album-Catalog...]. Perm' [in Russian].
2. Bojko-Gagarin, A. S. (2017) *Polovina matricy fal'shivomonetchika dlja poddelki rublja Nikolaja II Romanova* [Half of the counterfeit matrix for the forgery of the ruble by Nikolai II Romanov]. *Bankajski vesnik*, 12 (653, 57-58. [in Russian].
3. Bojko-Gagarin, A. S. (2017) *Fal'sifikacija monet i banknot v Pol'she do 1917 goda po materialam ukrainskoj gazetnoj periodiki* [Falsification of coins and banknotes in Poland until 1917 according to the materials of the Ukrainian newspaper periodicals]. Abstract of papers: *Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice*. (pp. 103-109). Bialystok. [in Russian].
4. Vasjukov, A. I., Kolesnikov, V. I., Gorshkov, V. V., Chistjakov, M. M. (1993) *Bumazhnye den'gi Rossii i SSSR* [Paper money of Russia and USSR]. SPb: Politehnika [in Russian].
5. Grallert, V., Grushke, V. (1977) *Filatelistscheskij slovar'* [Philatelic dictionary]. Trans. Sokolov, Ju.M., Sashenkov, E.P. Moskva: Svjaz'. [in Russian].
6. Dorshtejn, M. (2018) *Kurs rossijskogo rublja pered nachalom Pervoj mirovoj vony* [The Russian ruble rate before the outbreak of World War I]. Retrieved from: http://www.rgrb.de/index.php?option=com_rg&task=item&id=21307&Itemid=13. [in Russian].
7. Orlyk, S.V. *Rozminni marky ta kaznachejski znaky u hroshovomu obihu v Ukraini v period Pershoi svitovoi viiny* [Retail stamps and treasury notes in monetary circulation in Ukraine during the First World War]. Abstract of papers: *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky*. 26–27, 141-148. [in Ukrainian].
8. Orlik, S.V. (2018) *Rossijskie fal'shivye kreditnye bilety v Galicii v gody Pervoj mirovoj vojny* [Russian fake credit tickets in Galicia during the First World War]. *Bankauski Vesnik*, 2, 51-54. [in Russian].
9. Tkhorzhevs'kyj, R. (1999) *Narysy istorii hroshej v Ukraini (z davnikh chasiv do suchasnosti)* [Essays on the history of money in Ukraine (from ancient times to the present)]. Ternopil': Vydavnytstvo Karp'iuka. [in Ukrainian].
10. Kharitonov, D. (2005) *Ukrains'ki papерові гроші, 1917-2005. Kataloh* [Ukrainian paper money 1917-2005. Catalogue]. Kyiv: Kupola. [in Ukrainian].
11. Shramchenko, S. (1929) *Sche pro pidrobleni marky-shahy z 1918 roku* [More about fake shagi marks since 1918]. *Ukrains'kyj Filiatelist*, 7-8, 3-4. [in Ukrainian].